

пошуках ідейно-політичної ідентичності. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2017. 600 с.

15. Глушковецький А. Демократія в провінції: вибори та діяльність депутатів Подільської губернії у Державних думах Російської імперії: монографія. Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О. А., 2010. 400 с.

16. Ткач С., Решетченко Д. Партійно-політичне життя в Подільській губернії на початку ХХ століття.: монографія у 2 кн. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута»», 2020. 368 с.

17. Федьков О.М., Глушковецький А.Л. Пантелеймон Блонський – український соціал-демократ із Поділля та селянство на початку ХХ ст. // Український селянин : зб. наук. праць / за ред. А. Г. Морозова. Черкаси : Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, 2020. Вип. 23. С. 62–68.

18. Федьков О. Українська соціал-демократична спілка: у пошуках ідейно-політичної ідентичності. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2017. 600 с.

В.Ф. Колесник ,

доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України,

завідувач кафедри давньої та нової історії України
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

О.В. Чеберяко,

докторка історичних наук, кандидатка економічних наук,
професорка кафедри фінансів,

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

АГРАРНО-СЕЛЯНСЬКІ ВИМОГИ В ПРОГРАМНИХ ДОКУМЕНТАХ УКРАЇНСЬКИХ ПАРТІЙ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті на основі аналізу програмних документів розкриваються аграрно-селянські вимоги українських партій в Російській імперії на початку ХХ ст. У кінцевому підсумку партії вимагали перехід усіх земель у власність краю і передачу землі тим , хто на ній працює. Інтереси селян ставилися на перше місце і це знайшло відображення як у вимогах, що були спрямовані на поліпшення становища хліборобів у конкретно-історичних умовах, так і у планах партій, спрямованих на стратегічне вирішення аграрного питання.

Ключові слова: українські партії, партійні програми, земельне питання, аграрно-селянські вимоги, конфіскація землі, викуп землі, націоналізація землі Україна, Російська імперія.

На початку ХХ ст. в Російській імперії сформувалися і діяли українські партії, які прагнули здійснити оновлення всіх сфер життя тогочасного суспільства і відповідно у програмних документах визначали свою політичну, соціально-економічну спрямованість, стратегію і тактику. Насамперед, це РУП (Революційна українська партія, 1900 р.), УСП (Українська соціалістична партія, 1900 р.). УНП (Українська народна партія, 1902 р.), УДП (Українська демократична партія, 1904 р.), УРП (Українська радикальна партія, 1905 р.), УДРП (Українська демократично-радикальна партія, 1905 р.). Деякі із них у силу різних обставин проіснували не довго. Але всі українські партії підготували свої програмні документи, у яких поруч з політичними, національними завданнями обґрунтовували і соціально-економічні вимоги, складовою частиною яких були аграрно-селянські.

В сучасній вітчизняній історіографії, початок якої пов'язаний з розпадом СРСР і проголошенням державного суверенітету України, історія українських партій в Російській імперії знайшла порівняно широке висвітлення в працях науковців. Вони звертаються до означеної тематики в рамках дослідження українського національно-політичного руху, розвитку української політичної думки та спеціальних розвідок, присвячених окремим партіям, їхнім національним вимогам, розробці проєктів національно-державного будівництва, загалом українському партійному спектру в Російській імперії тощо [1;4;5;9;10;11;12;18;]. Підтвердженням цього є історіографічні огляди, які містяться в монографіях, кваліфікаційних працях з означеної тематики, та спеціальні історіографічні дослідження, що узагальнюють наукові здобутки з історії української партійної структури в Російській імперії [19;13;7;8;].

У наявних наукових розвідках розглядаються і соціально-економічні проєкти українських партій. Але аграрно-селянські вимоги, які займали відповідне місце в партійних програмних документах, не виокремлюються в предмет спеціального дослідження. Підготовка такого дослідження має науково-пізнавальний інтерес, дозволить простежити еволюцію, зміни, спільне та відмінне в аграрно-селянських вимогах українських партій, особливості в їх підходах до вирішення аграрного питання на початку ХХ ст.

Однією із перших свою програму «Нарис програми Української партії соціалістичної» надрукувала влітку 1900 р. в одній із підпільних друкарень (дослідники припускають, можливо, в Києві) УСП, засновником та ідеологом якої був українець польської культури Богдан Ярошевський. Загалом ця партія виступала за революційне знищення царизму, звільнення трудящих від капіталістичного гніту, усупільнення засобів виробництва і побудову, власне, соціалістичної демократичної української республіки. Програмний документ УСП включав політичні (8 пунктів) і економічні (9 пунктів) принципи, на основі яких мала бути збудована Українська республіка. Але, якщо політичні завдання та робітниче питання, як складова частина соціально-економічного проєкту партії, були позначені більш детально, то аграрні, селянські вимоги не були розроблені. Лише у останньому 9 пункті соціально-економічних принципів вказувалося на необхідність поступового усупільнення землі, засобів виробництва, щоб забезпечити перехід до спільного громадського

господарювання [17, с.89]. Отже, аграрно-селянські вимоги автори програмного документу УСП обмежили лише двома, по суті, тезами-деклараціями про поступове усупільнення землі і перехід до колективного господарства як стратегічну мету соціалістичних перетворень. Як видається, це було суттєвим недоліком УСП, яка прагнула знищити революційним шляхом царизм і не пропонувала основній масі українського населення селянству конкретних пропозицій по реалізації задекларованих завдань в аграрній сфері.

РУП у перші роки свого існування не мала розробленої програми і керувалася брошурою М.Міхновського «Самостійна Україна». Як відомо, ця брошура М.Міхновського не була в повному розумінні програмою, вона була позбавлена соціально-економічних вимог і гасел. Після того як у січні 1903 р. редакція теоретичного органу партії газети «Гасло», розділяючи соціал-демократичні погляди, офіційно відмовилася від «Самостійної України», Київська вільна громада РУП запропонувала нарис партійної програми. На початку 1905 р. він з деякими змінами та доповненнями був прийнятий як проєкт програми партії підготовлений Центральним Комітетом.

Нарис програми, підготовлений Київською вільною громадою, і проєкт програми, ухвалений РУП на початку 1905 р., виокремлювали аграрно-селянське питання і включали цілу низку конкретних соціально-економічних вимог. У нарисі програми вони охоплювали 5 пунктів [17, с.119-120]. Проєкт програми, як свідчить зміст документу, був доопрацьований, дещо скорочений за рахунок вилучення характеристики буржуазних виробничих і суспільних відносин і відповідним чином структурований. Власне, у ньому було три розділи, які включали перелік основних вимог РУП: політична програма (17 пунктів), охорона праці (17 пунктів), аграрна програма (8 пунктів) [17, с.120-124]. Отже, аграрно-селянські вимоги проєкту програми РУП за обсягом переважали ті, що були у документі підготовленому Київською вільною громадою (5 пунктів). Порівняльний аналіз цих двох документів дозволяє прослідкувати як їх базову основу, так і наявність певних уточнень і доповнень.

Насамперед, варто зазначити, що в нарисі програми Київської вільної громади РУП сприймала українське селянство як революційну силу. Здатність до революційної боротьби селян партія пояснювала їхнім незадовільним економічно-правовим становищем. Більше того, в документі підкреслювалося, що в умовах капіталістичного ладу неможливо радикально поліпшити становище працюючого і експлуатованого селянства. Тому для задоволення інтересів сільської бідноти необхідна соціальна революція, а передача землі і засобів виробництва у власність народу усуне хронічні потреби дрібного селянства [17, с.119]. Ці положення підтверджують, що автори нарису програми стратегічно орієнтувалися вирішити земельне питання на основі соціалістичних підходів, шляхом передачі землі у загальнонародну власність. До речі всі ці положення відсутні в проєкті програми, затвердженому РУП на початку 1905 р., адже, як уже зазначалося, проєкт включав лише перелік конкретних вимог, які містилися у трьох його розділах.

У преамбулі до аграрно-селянських вимог нарису програми, підготовленого Київською вільною громадою, вказувалося, що означені вимоги

спрямовані на підтримку класової боротьби на селі та знищення феодальних пережитків. Тобто йшлося про цілу низку заходів стосовно землі і селянства, які партія вважала за необхідне здійснити до того як відбудеться соціальна революція і земля буде передана у загальнонародну власність. Відповідно у документі пропонувалося насамперед ліквідувати викупні платежі, повинності та податки, накладені виключно на селянство. Другий пункт був спрямований на ліквідацію феодальних пережитків, пов'язаних з землеволодінням. Тому у ньому йшлося про відміну всіх законів, які забезпечують залежність окремого громадянина від громади щодо землі, переселення, виходу з громади, висилки та покарання. У нарисі програми передбачалося повернення селянам грошей, які вони заплатили у вигляді викупних платежів. Для цього пропонувалося конфіскувати монастирські та удільні землі та запровадити окремий податок на землі великих землевласників, які користувалися викупними платежами, і створити з отриманих коштів фонд для допомоги сільським громадам. Більше того, автори нарису програми визнавали необхідність повернення селянам землі, відрізаної у них у ході селянської реформи 1861 р., шляхом експропріації або викупу за кошти великого землеволодіння. Отже, йшлося про історичну справедливість, адже під час здійснення реформи поміщики не лише захопили кращі землі, а і відрізали у багатьох селян чимало їхньої. Нарешті, останній 5 пункт вимагав надати судам право зменшувати велику арендну плату за землю і визнавати не чинними ті договори, що передбачають покарання за невиконання договірних умов [17, с.119-120]. Таким чином, зміст конкретних аграрно-селянських вимог у нарисі програми Київської вільної громади був спрямований на знищення феодальних пережитків (значною мірою вони були пов'язані із селянською общиною – В.К., О.Ч.), ліквідацію негативних наслідків селянської реформи 1861 р. та судового захисту селян від надмірних платежів і підневільних, кабальних договорів. Ці вимоги відповідали вимогам часу і насущним потребам переважної більшості українського селянства, спрямовувалися на розвиток класової боротьби на селі. Але у нарисі програми не визначалися подальші перспективні наміри РУП у аграрно селянському питанні після виконання означених вимог. Хоча партія стояла на соціал-демократичних позиціях.

У проєкті програми РУП перед аграрно-селянськими вимогами також містилася преамбула, в якій зазначалося, що партія висуває ці вимоги для «вільного розвитку класової боротьби на селі й розвитку сільського господарства»[17, с.123]. Отже, друга частина преамбули у проєкті була змінена. У попередньому варіанті йшлося, як уже зазначалося, про ліквідацію феодальних пережитків. Загалом з проєкту була вилучена частина аграрно-селянських вимог, які містив нарис, а деякі були певною мірою відкориговані та доповнені [17, с.123-124]. Зокрема, у проєкті були відсутні вимоги про повернення селянам викупних платежів та землі, відрізаної у них у ході селянської реформи 1861 р. Водночас містилася ціла низка доповнень. Зокрема передбачалося знищення чиншу скрізь, де він існує, та усіх сервітутів. Чиншовикам необхідно було передати у власність ті землі, якими вони володіли. А громадам виділити землю або здійснити грошову компенсацію за

ліквідовані сервітути. Йшлося і про ліквідацію шляхом державного межування, але за кошт великих земельних власників, черезполосиці (посмужжя). Дещо розширені були конфіскаційні вимоги щодо земель і вони не пов'язувалися з поверненням селянам викупних платежів. Зокрема, передбачалося конфіскувати не лише монастирські та удільні, а і церковні та кабінетні землі. Вони мали бути передані у власність місцевих (краєвих) органів самоуправління, про що не йшлося у попередньому документі. У власність держави мали перейти конфісковані ліси. Але у проєкті не ставилося питання про конфіскацію поміщицьких земель. Навіть сам термін поміщицьке землеволодіння був відсутній, а використовувалися терміни велике землеволодіння, великі землевласники. У проєкті чітко була сформульована вимога «знищення усіх законів, що обмежують право селянина вільно розпоряджатися земельною власністю. Право розділу громадської землі, право виділу» [17, с.124]. Відредагований був і останній пункт про суди. Наголошувалося, що необхідно створити суди, які будуть наділені правом зменшення надмірної плати і знищення договорів підневільного характеру.

Ідейну та організаційну еволюцію РУП завершив партійний з'їзд у грудні 1905 р., який проголосив утворення УСДРП. На цьому з'їзді було ухвалено з незначними змінами проєкт програми запропонований Центральним Комітетом РУП на початку 1905 р. Отже, в аграрному питанні УСДРП прийняла платформу муніципалізації землі, висуваючи вимогу конфіскації удільних, церковних, монастирських земель. Але важливо зазначити, що в резолюції з'їзду про ставлення до селянських рухів УСДРП закликала спрямувати агітаційно-пропагандистську роботу на те, щоб переконати селян в необхідності організованої і планомірної боротьби за соціалістичний лад. Він проголошувався і для робітників, і для селян єдиним виходом з теперішнього пригніченого становища [17, с.154-155].

Характеристика сільського господарства в умовах капіталізму та визначення шляхів вирішення аграрного питання в Україні зайняли значне місце в «Програмі Української народної партії» [16]. Ця кількісно невелика партія на чолі з М.Міхновським об'єднувала соціалістично орієнтовану національно-радикальну частину української інтелігенції, що відповідним чином позначилося на програмно-теоретичних підходах до аграрно-селянського питання. Загалом у програмному документі УНП питання землі, інтересів українського селянства і перспектив виробничих відносин в сільському господарстві розглядалися в таких розділах: «Аграрна програма», «Націоналізація землі». Теоретично-програмні підходи УНП до означеного питання включали цілу низку тез. Автори програми не поділяли думку, що селяни-хлібороби в умовах капіталізму врешті-решт мають позбутися землі і стати банкрутами, перетворитися на сільських пролетарів. А земля внаслідок цього має перейти до земельних капіталістів, бо ніби то тільки «вони можуть запровадити усі найновіші машини і способи оброблювання землі» [16, с.27]. При цьому зазначалося, що концентрація земель в Україні, як і в усьому світі, стала фактом політичного захоплення.

Загалом автори програми УНП вирішення аграрного питання пов'язували із здійсненням всеукраїнської революції, у ході якої необхідно конфіскувати казенні, удільні, монастирські і поміщицькі землі і створити земельний фонд України. Із цього земельного фонду пропонувалося наділити землею «усіх сільських робітників-рільників». А малоземельним селянам-власникам, які не можуть прожити за рахунок своєї землі, «дорізати землі з земельного фонду» [16, с.28]. Отже, УНП, як зазначалося у програмі партії, вважала необхідним повернути шляхом конфіскації і без відшкодування землю, яка колись належала українському народу, але силою відібрана, колишнім власникам. Цілком очевидно, що у даному разі йшлося, насамперед, про селян. Але у програмному документі були відсутні положення про принципи і кількісні параметри, законодавчу базу щодо наділення селян-хліборобів землею, про те, які органи влади мали виконувати відповідні заходи. Можна припустити, що автори документу покладали все це на створені після всеукраїнської революції центральні органи законодавчої і виконавчої влади та місцевого самоврядування. Адже, з одного боку, загалом йшлося про створення земельного фонду України, а з іншого, про його розподіл між селянами на місцях. Здійснити його без залучення місцевих органів влади практично було не можливо. Відсутність означених вище положень у програмі УНП, видається певним недоліком документу, який за змістом у зв'язку з цим носив значною мірою декларативний характер.

Загалом програма УНП опублікована у 1906 р., свідчить, що партія визнавала соціалістичний ідеал як єдиний, котрий може остаточно задовольнити український і інші народи, знищити визиск і безправ'я. Ідеалом УНП був національний соціалізм. Відповідно до нього необхідною передумовою вирішення соціально-економічних завдань і побудови соціалістичного суспільства вважалося досягнення державної самостійності України. Відповідно до цього УНП визначала стратегію вирішення аграрного питання. Вона додатково окреслювалася і обґрунтовувалася в розділі партійної програми «Націоналізація землі». У ньому заявлялося: «Націоналізація землі на Україні для запровадження соціалістичного строя і соціалістичного оброблення землі – це наш ідеал і наше конечне завдання, бо тільки єдине таким шляхом на завше розв'яжеться аграрне питання на Україні» [16, с.30]. У програмному документі розкривалося партійне сприйняття і розуміння націоналізації землі. Насамперед вказувалося, що націоналізувати землю, це значить зробити її власністю тієї нації чи народу, який живе на цій землі. І кожен член нації, який заробляє з землі, отримує її для використання («уживання») стільки, скільки може обробити власноручно без наймитів. Але здійснити націоналізацію землі можна буде лише після всеукраїнської революції, коли український народ здобуде право вільно розпоряджатися своєю долею і землею. Водночас у програмі УНП підкреслювалося, що не варто ототожнювати націоналізацію землі з одержавленням, тобто передачею її до рук держави, яка кожному дає землі по потребі. Ця теорія шкідлива для хліборобів і особливо для зневолених націй. Адже пануюча нація володіє не лише своєю землею, яку заселяє, але і землею, на котрій живуть підвладні їй

нації. Тому поки існують нації поневолені і нації гнобителі аграрне питання не може бути розв'язане. Воно може бути вирішеним лише після знищення національного панування скрізь в усьому світі і класів шляхом націоналізації землі на соціалістичному ґрунті [16, с.30-31]. Отже, відповідно до програми УНП, вважала соціалістичну націоналізацію землі можливою лише після знищення національного панування і експлуаторських класів революційним шляхом.

Стратегічно визначивши необхідність конфіскації казенних, удільних, монастирських і поміщицьких земель, УНП водночас сформувала цілу низку нагальних аграрно-селянських вимог, які вона повинна відстоювати до здійснення всеукраїнської революції з метою поліпшення становища селянства. Зокрема, програма УНП включала вимогу ухвалення законів, які сприяють переходу землі в Україні в селянські руки, закону про викуп на вигідних для селян умовах, примусовий для дідичів і добровільний для селян, ліквідацію законів, які «зв'язують розпорядження власною землею». УНП пропонувала здійснити нормування орендної плати, при визначенні розміру якої обов'язково має враховуватися прибуток від землі. Поміщикам заборонялося силувати селянина-орендатора щодо способу господарювання. Крім того, містилася вимога обмежити право дідичів самовільно припиняти короткострокову оренду, Про небажання продовжувати оренду поміщик мав повідомити за два роки. Але при відмові в оренді поміщик має компенсувати орендатору усі витрати, пов'язані з удосконалення господарства під час оренди. Оцінку таких витрат мав здійснювати третейський суд, а контракти, які суд визнає шахрайськими, не можуть вважатися чинними. Загалом автори програми УНП надавали великого значення розвитку орендних форм господарювання, вважаючи, що це приведе до передачі через оренду все більшої кількості землі в руки селян, а дідичі, таким чином, перестануть самі управляти землею [16, с.28-29].

Отже, УНП, як і РУП, програмно задекларувала найближчі аграрно-селянські вимоги, які варто здійснення до того як переможе соціалістична революція і післяреволюційну перспективу перетворень в українському селі. Ця перспектива передбачала націоналізацію землі на соціалістичному ґрунті.

УДП підготувала два програмних документи. Перший був ухвалений восени 1904 р. на установчому з'їзді, мав лише півтори сторінки тексту і включав лише 6 досить коротких пунктів партійних вимог [2]. Тому це була не програма, а швидше платформа партії. У ній лише один шостий пункт присвячувався земельному питанню. Доопрацьована і суттєво доповнена платформа УДП як програма партії була опублікована в додатку до газети «Полтавщина» 27 листопада 1905 р. [3]. Необхідною передумовою здійснення соціально-економічних, у тому числі аграрно-селянських вимог, УДП вважала перетворення Російської імперії у федеративну республіку із забезпеченням національно-територіальної автономії Україні. У зв'язку з цим вся економічна і фінансова політика, окрім потреб загальнодержавного (федеративного) значення, мала концентруватися в Українському сеймі [2, с.201]. До його компетенції мало відійти і загальне розпорядження землями та іншим майном в

процесі їх переходу у власність краю [3, с.205]. При цьому УДП сприймала соціалістичний лад як свою перспективу, яка найбільше забезпечить інтереси трудящих мас [3, с.204].

У платформи 1904 р. УДП пропонувала націоналізацію всіх земель в Україні і передачу їх у користування лише тим, хто власноручно її обробляє. Для цього передбачалося експропріювати казенні, удільні, кабінетні та монастирські землі в Україні і передати їх у власність сейму. Усі приватні землі, які необхідно було викупити на умовах, які розробить сейм, також передавалися в його розпорядження. До завершення викупу приватних земель сейм мав законодавчо урегулювати орендне право, відповідно до місцевих природних умов, та обмежити купівлю землі законодавчо визначеною нормою [2, с.202]. У програмі УДП 1905 р. були здійснені деякі уточнення щодо аграрних вимог, сформульованих у платформі 1904 р. Зокрема вказувалося, що землею мають користуватися ті, хто обробляє її особисто, а також працею родини. А експропрійовані землі повинні бути передані у власність краю, а не автономного сейму, як зазначалося раніше. Щодо приватних земель, то їх передбачалося викупити не по високій ціні, щоб потім, як і експропрійовані землі, передати місцевим органам самоврядування. Вони мали за доступну плату передати ці землі окремим особам і організаціям, які займаються землеробством. Допускалася також законодавчо унормована аренда землі [3, с. 206]. Варто зазначити, що теза про викуп приватних земель не по високій ціні без конкретного обґрунтування і пояснення мала популістський характер. Тому пункт про викуп землі на умовах розроблених сеймом у платформі УДП 1904 р. був більш прийнятним, хоча його замінили, як видається, невдалим для програмного документа формулюванням. Отже, аграрна реформа УДП включала націоналізацію і передачу землі у користування селян та організаціям, які займаються хліборобством.

Програма УРП, розроблена С.Єфремовим і Б.Грінченком, була опублікована у Львові навесні 1905 р. Характерно, що у ній досягнення самостійної української держави, наявність демократичних прав і свобод вважалися головними політичними передумовами для реалізації соціально-економічних завдань партії і здійснення її соціальних ідеалів [14, с.207]. Хоча, враховуючи конкретно-історичні умови, УРП погоджувалася на перетворення Росії у федеративну республіку, де українська нація матиме автономію, а Народна Рада порядкуватиме всіма справами в межах України [14, с.208]. Загалом у своїй програмі УРП передбачала ліквідацію всякої експлуатації і проголосила народно-соціалістичну спрямованість у соціально-економічній сфері. Щодо земельного питання, то програма УРП містила нові положення порівняно з тим, що пропонувала УДП. Було розширено перелік земель, які включалися до краєвого земельного фонду. Крім казенних, удільних, монастирських, церковних, пропонувалося включити до краєвого земельного фонду «безхазяйні» землі, води і ліси, тобто націоналізувати водні і лісові ресурси. За кошти краю, округи чи громади примусово мали бути викуплені землі приватних власників і також передані у цей же фонд [14, с.210]. При цьому умови, методика розрахунку викупної ціни не згадувалися. Ймовірно, все

це в перспективі мали вирішити законодавчо-виконавчі органи центральної і місцевої влади. А примусовий викуп, очевидно, розглядався, як важлива передумова, обов'язкової націоналізації землі. Загалом земельний фонд знаходився у розпорядженні (підпорядкуванні) краю, округи чи громади і мав використовуватися для потреб хліборобів. З краєвого земельного фонду передбачалося насамперед надати землі безземельним і малоземельним селянам. Але ще до здійснення націоналізації Українська Народна Рада мала законодавчо визначити земельну норму, більше якої заборонялося купувати у приватну власність [14, с.210].

Для поліпшення економічного становища селян, хліборобства загалом в конкретно-історичних умовах УРП передбачила здійснення цілої низки найближчих заходів. Ухвалення законів, які дозволяють селянину вільно розпоряджатися своєю землею, відділяти її від громадської і за рахунок краєвих коштів перемешувати землі, що ліквідувати посмужжя. Програма вимагала ліквідації викупної плати і всіх податків, які платять лише хлібороби. Усі дорожні та інші натуральні відробітки пропонувалося перевести на краєвий кошт. УРП декларувала необхідність підтримки товариського використання землі. Вона вимагала запровадження господарсько-хліборобської освіти, законодавчого унормування аренди землі, що мало гарантувати кращі результати орендатору-хліборобу, створення посередницьких бюро, які мають регулювати арендну плату на користь хліборобів і вирішувати спори між господарями і орендаторами. Всі ці вимоги спрямовувалися на захист соціальних інтересів працюючих на землі селян. За змістом вони частково перегукувалися з прєктом програми РУП та дореволюційних аграрно-селянських вимог, позначених у програмі УНП [14, с.210].

УДРП, яка виникла після об'єднання наприкінці 1905 р. УДП та УРП, майже без змін включила до своєї програми соціально-економічний проєкт УРП. Новоутворена партія також заявила на програмному рівні, що її ідеалом є соціалізм. Щодо аграрно-селянських вимог редакційні зміни та уточнення були зовсім незначні. Зокрема наголошувалося, що передусім варто викупити землі, які експлуатуються власною працею, а першими починають користуватися з краєвого земельного фонду безземельні або малоземельні [15, с.214-215]. Хоча в програмі УРП йшлося про отримання безземельними і малоземельними селянами наділів з краєвого земельного фонду. Решта вимог УРП, які стосувалися землі і селянських інтересів, без змін була включена в програму УДРП.

Отже, аграрно-селянські вимоги зайняли відповідне місце в програмних документах українських партій в Російській імперії на початку ХХ ст. Ці вимоги підтверджували назрілу необхідність змін в аграрному секторі і були тісно пов'язані із стратегічними орієнтирами партій, спрямованими на реформування або революційне перетворення суспільного життя.

Список використаних джерел і літератури:

1. Ветров, Р. І., Донченко, С. П. Політичні партії України в першій чверті XX століття (1900-1925 рр.). Дніпропетровськ, Дніпродзержинськ: Поліграфіст, 2001. 245 с.
2. Від Української демократичної партії // Колесник, В. Ф., Могильний, Л. П. Українські ліберально-демократичні партії в російській імперії на початку XX століття: монографія. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2005. С. 201- 202.
3. Від Полтавської «Громади» Української демократичної партії // Колесник, В. Ф., Могильний, Л. П. Українські ліберально-демократичні партії в російській імперії на початку XX століття: монографія. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2005. С. 202 - 206.
4. Донченко С.П. Ліберальні партії України (1900-1919 рр.). Дніпродзержинськ: Видавн. від. ДДТУ, 2004. 379 с.
5. Іваницька, С. Г. Українська ліберально-демократична партійна еліта: «колективний портрет» (кінець XIX – початок XX століття). Запоріжжя: Просвіта, 2011. 452 с.
6. Колесник, В. Ф., Могильний, Л. П. Українські ліберально-демократичні партії в російській імперії на початку XX століття: монографія. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2005. 244 с.
7. Колесник В.Ф., Могильний Л.П. Українські ліберально-демократичні партії в Російській імперії на початку XX століття: сучасна історіографія // Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. Історія, - Київ, 207, - Вип.91. – С.30-32.
8. Колесник В.Ф., Могильний Л.П. Українські політичні партії в Австро-Угорській та Російській імперіях: історіографія. – К. – Ніжин: Видавець Лисенко М.М., 2019. – 248 с.
9. Колесник, В. Ф., Рафальський, О. О., Тимошенко О. П. Шляхом національного відродження: Національне питання в програмах та діяльності українських партій Наддніпрянщини. 1900-1907. Київ: Стилос, 1998. 226 с.
10. Кухарчук О.С., Рафальський О.О. Ідея державності України у вітчизняній суспільно-політичній думці кінця XIX – початку XX ст. Кіровоград: РІА Горн, 1996. 91 с.
11. Лавров Ю.П. Виникнення і діяльність українських політичних партій // «Українське питання» в Російській імперії (кінець XIX – початок XX ст.) : кол. наукова монографія в 3-х ч. Ч.ІІ . К., 1999. С. 248-444.
12. Павко, А. І. Повчальний досвід вітчизняної історії: Політичні партії і організації у громадському житті України модерної доби. Київ: Вид-во «Плеяди», 2002. 552 с.
13. Павко А.І. Політичні партії та організації в Україні наприкінці XIX – на початку XX століття: методологія, історіографія проблеми, перспективні напрямки наукових досліджень, - Київ, 2001. – 112 с.
14. Платформа Української радикальної партії // Колесник В. Ф., Могильний Л. П. Українські ліберально-демократичні партії в російській імперії на початку XX століття: монографія. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2005. С. 207 – 211.

15. Програма Української демократично-радикальної партії // Колесник В. Ф., Могильний Л. П. Українські ліберально-демократичні партії в російській імперії на початку XX століття: монографія. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2005. С. 211 – 215.
16. Програма Української народної партії // Самостійна Україна. Збірник програм українських політичних партій початку XX ст. – Тернопіль: Редакційно-видавничий відділ правління по пресі, 1991. С.20-53.
17. Українська суспільно-політична думка в 20 ст.: Документи і матеріали. Т.1. (Упор. Тарас Гунчак і Роман Сольчаник). – Мюнхен, 1983. – 510 с.
18. Шишко О.Г. Ідея державності в програмних та теоретичних документах українських політичних партій та організацій: 1900р. – березень 1917 р.: Автореф. дис. ...канд. іст. наук. Одеса, 1998. 18 с.
19. Яремчук В. Сучасна українська історіографія з проблеми української багатопартійності (кінець XIX ст. – 1917, 1918 рр.): стан розробки і перспективи досліджень // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України, 2011. Вип.3 (53). С.190-216.

В. Р. Адамський,

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри суспільних дисциплін
Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії

ПОЛІЦІЯ НА ПОДІЛЛІ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: ШТАТНИЙ РОЗПИС ТА МІСЦЯ ДИСЛОКАЦІЇ

У повідомленні аналізується штатний розпис та місця дислокації поліції Подільської губернії після останньої реформи, затверджені імператором 23 жовтня 1916 р. У формі таблиць подається порівняльна картина з цієї царини, яка уможливорює здійснити аналіз розвитку поліційних структур пізньоімперської доби.

Ключові слова: поліція, Поділля, штатний розпис, державний інститут, повіт, містечко, реформа.

Поліційна система росії у пізньоімперську добу належала до найбільш важливих державних інститутів. Саме завдяки йому до певного часу урядовим структурам та їхнім представництвам на місцях вдавалося підтримувати суспільний порядок та вирішувати питання з криміногенними злочинами.

Функціонування поліції на Поділлі в період Першої світової війни до сьогодні залишається актуальним предметом для дослідницьких практик. В історіографії проблеми немає спеціальних студій, безпосередньо присвячених вивченню цього питання. Лише в окремих роботах, дотичних до заявленої теми, робляться спроби проаналізувати певні сюжетні лінії [1; 2].